

TUDÁS ÉS HÁLÓ

ELŐSZÓ

FOGARASI GYÖRGY

Amikor 25 évvel ezelőtt, 1994-ben útjára indult a *Szövegek között* tanszéki könyvsorozat, az alapító sorozatszerkesztő, Fried István, joggal jelölte meg célként, hogy ez a publikációs fórum első sorban a fiatal komparatisták otthona legyen, a legkiválóbb szemináriumi dolgozatoknak, szakdolgozatoknak vagy diákköri munkáknak kínáljon platformot, vagy készülő doktori értekezések részleteit mutassa be. A kísérlet sikeresnek bizonyult. Az eddigi 20 kötetben megannyi hallgató és pályakezdő kutató kapott megmutatkozási lehetőséget, gyakran első alkalommal. A 2012 óta online megjelenő, s így széles körben elérhetővé vált sorozat – melynek részeként korábban két idegen nyelvű kötet is napvilágot látott – nemcsak a szegedi hallgatók és témavezetőik lelkiismeretes munkájáról tanúskodik, de több ízben a más magyarországi és határon túli műhelyekkel való sikeres együttműködésről is.

Így van ez a mostani, 21. kötetrel is, melynek anyagát ismét tudományos diákköri munkák adják. A 2017-es OTDK Humán Szekciójában bemutatott – több esetben díjjal is honorált – munkák közül négy az összehasonlító irodalomtudományi tagozatból került ki, de akad köztük irodalomelméleti, magyar irodalmi, színháztudományi tárgyú csakúgy, mint a populáris irodalom és kultúra, vagy az irodalom és vizuális kultúra körébe tartozó dolgozat is. A hosszú munkafolyamat során immár nemcsak témavezetői és bírálói, de lektori és szerkesztői vizslatáson is átestek. S noha az írások

többsége szegedi illetőségű, őszinte örömünkre szolgál újfent teret adni kiváló kolozsvári, budapesti és pécsi műhelyekben született szövegeknek. Tematikájuk időben és térben éppúgy szerteágazó, mint módszertani vagy elméleti állásfoglalásaikban, vagy kritikai tétjeikben. E dolgozatok a bölcséleti, elméleti, irodalmi, képzőművészeti, zenei és informatikai kérdések és produktumok igen széles skáláján mozognak. A 18. századi „ballada opera” komikumától Spiró György parabolisztikus drámailágáig, a *Déliabók* hőisének olvasástörténeti és retorikai megközelítésétől Wagner és Csáth zenét és irodalmat egymás mellé állító intermediális olvasásáig, a „cigány” Lisztnél vagy az „állat” El Kazovszkijnál megjelenő motívumának ideológiakritikai elemzésétől a levinasi etika exegéziséig, avagy a fantasy regények adatbázisalapú újraértelmezésétől a számítógépes játékok ludológiai és/vagy narratológiai vizsgálatáig – igen tág az elemzői tér.

Aligha szorul magyarázatra, hogy komparatistikai sorozatunk e legújabb kötetét miért épp az *Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok* egy újszerű, friss szempontú elemzése nyitja, megnyitva az ívet „tudományunk” (ha annak nevezhetjük) eme emblematikus forrásától a számítógépes történetmondás által elének állított legújabb tudományos kihívások tárgyalásáig – azt az ívet tehát, amely kötetünk címe szerint „a tudományos hálózatoktól a hálózatok tudományáig” terjed. Elbír azonban, sőt szükségessé is tesz talán némi kritikai kommentárt az, hogy miként is képzeljük el ezeket a jelzős vagy birtokos szerkezeteket (a „tudományos hálózatokat”, a „hálózatok tudományát”) és az őket alkotó fogalmakat. Ezért hadd zárjam ezt az előszót egy rövid és alkalmi reflexióval a háló és a hálózatok újabban központi jelentőségű vált metaforájára vagy fogalmára vonatkozólag, amiből talán a tudással és tudománnyal való összefüggése is más megvilágításba kerülhet.

A hálózat ma aligha meglepő módon leginkább a világháló vonatkozásában használatos fogalom. Valamivel tágabban a – nem feltétlenül az online térre korlátozódó – digitális archívumok, adatbázisok és hipertextek, valamint az azokat alkotó csomópontok és kapcsolatok (linkek) szerveződésének leírására szokás alkalmazni, még tágabban a modern kommunikációs, közlekedési vagy energetikai rendszerek leírására. További kiterjesztéssel pedig a legkülönfélébb természeti, társadalmi vagy intézményi kapcsolatrendszerek szerveződésének szemléletes képévé lett. Barabási Albert-László *Behálózva* (*Linked*, 2002) című munkája, a „hálózatok kutatása” nemzetközi diskurzusának ez a lassan klasszikusként említhető példája, jól demonstrálja ezt a szokványos összekapcsolást és kiterjesztést. A háló fogalma vagy

trópusa azonban fontos szerepet játszik legalább két korábbi modern kontextusban is – jóval az internet vagy egyáltalán a számítógépek megjelenése előtt. Ehelyütt talán érdemes megemlékezünk róluk, különösen, mivel a tudással és tudománnyal összefüggésben képviselnek értékes nézőpontot.

Egyrészt, ahogy Dosztojevszkij és Nietzsche pók-motívumának egy ifjú elemzője épp a jelen sorozat egyik korábbi kötetében bemutatta,¹ a nietzschei értelemben vett megismerés vagy tudomány azzal próbálja uralma alá hajtani a világot, hogy fogalmi hálóba gabalyítja. A pókot már Francis Bacon is a racionális elme metaforájaként említi, megkülönböztetve az empirista hangyától és még inkább a racionális és empirikus irányultságot kombináló méhtől.² Nietzsche-nél azonban az elme által szőtt tudásháló már nem kevesebb, mint a pókszerű emberi intellektus kísérlete a világ megfékezésére, megszelídítésére, a jelenségek sokféleségének visszaszorítására, egyszerűsítésére, a heterogenitás redukciójára, s ezzel a világ kezelhetővé és kiszámíthatóvá tételére. Az „igazságra törekvő ösztöntől” vezérelve az ember arra törekszik – írja Nietzsche „A nem-morálisan fölfogott igazságról és hazugságról” című 1873-as esszéjében –, hogy a világot megismerje, hogy képet alkosson róla, fogalmilag megragadja, és ennek folyományaképpen technikailag irányítása alá vegye.³ Nietzsche szerint „minden népnek megvan a maga fogalom-égboltja [*Begriffshimmel*], és az igazság követelése abban áll számára, hogy minden fogalomisten csak a *saját* szférájában kerestessék” (8-9; 882). S habár a fogalmaknak ez a rendszere egy ősi metaforikus világlátás vagy „metaforaalkotás iránti ösztön”(12; 887) maradékának, megmerevedett származékának tűnik, fennállása és ellenálló képessége mégis épp abból fakad, hogy bizonyos könnyedséggel és hajlékonysággal is bír. Ezt pedig Nietzsche leírása szerint épp pókhálószerűségének köszönheti: „Az ember e tekintetben minden bizonyal méltó a csodálatra, mint rendkívüli építőzseni, akinek ingtag alapokon, mintegy tovaflowó vizen, sikerült egy végtelen bonyolult fogalomkatedrális [*Begriffsdom*] föltornyoznia – természetesen, hogy ilyen alapokon

¹ Pál Katalin, „A pók motívuma Nietzsche és Dosztojevszkij írásaiban”, in *Szövegek között* 14, szerk. Fried István, Kovács Flóra és Lengyel Zoltán (Szeged: SZTE BTK Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék, 2009), 3-42.

² Francis Bacon, *Új Atlantisz, Novum Organum*, ford. Sarkady János és Csatlós János (Szeged: Lazi, 2001), 117; *The New Organon*, szerk. Lisa Jardine és Michael Silverthorne (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), 79.

³ Friedrich Nietzsche, „A nem-morálisan fölfogott igazságról és hazugságról”, ford. Tatár Sándor, *Athenaeum* I.3 (1992): 4; „Ueber Wahrheit und Lüge im aussermoralischen Sinne”, *Kritische Studienausgabe*, Berlin – New York: De Gruyter, 1988), 877.

megállhasson, az építménynek olyannak kell lennie, mintha pókfonalából készülne; oly finomnak, hogy tovaringjon a hullámokkal, ám elég erősnek is, hogy szét ne fújhassa bármilyen szél” (9; 882). Ekként a világról való ismereteink egy afféle pókfonálból szőtt „fogalomszövedéket [Begriffsgespinnst]” (12; 887) képeznek az ismeretlen birodalma körül, amely szövedékkel az ember mint pók – ez a nietzschei pókember – mintegy foglyul ejti a világot, hálót vet rá, fogalomkészletének, fogalmi kategóriáinak rendszerébe foglalja. Mindezt úgy teszi, hogy a fogalmi rend eredeténél lévő költői-művészi aktusról, önnön metaforaképző tevékenységéről megfeledkezik, a múlt homályába, a tudattalan terébe utalva a fogalmi háló alapját képező metaforizációs gyakorlatot.

A hálók vagy hálózatok másik fontos modern diskurzusaként épp a tudattalan folyamatok modern tudományára, a pszichoanalízisre utalhatunk. Ha felütjük az *Álomfejtést* (1900) annál a fejezetnél, amelyben Freud az álommunkát alkotó mechanizmusokat írja le,⁴ azt találjuk, hogy a sűrítés és eltolás során képződő túldereminált álomelemeket Freud pontosan azért tekinti szimbólumoknak (azaz többértelmű helyettesítő képeknek), mert túldetermináltak. A túldetermináltságuk pedig abból fakad, hogy egyszerre több asszociációs láncba is beilleszthetők, vagyis mert „csomópontként” (*Knotenpunkt*) működnek, és hálószerű, kifejezetten a takácsmesterség – a szövés és csomózás munkája – felől elgondolt „szöveget” (*Text*) alkotnak, ezernyi „összeköttetéssel” (*Verbindungen*) kapcsolódva egymáshoz (202-203, 220; 286, 307). Ráadásul Freud nemcsak azt mondja, hogy az álomelemek, vagyis az ún. „álomtartalom” (*Trauminhalt*) elemei túldetermináltak, hanem azt is, hogy a mögöttes „álomgondolat” (*Traumgedanke*) egy-egy eleme is egyszerre több szimbólumban jelenik meg: „A gondolatársítás útja az álom egyik elemétől több álomgondolathoz, egy álomgondolattól pedig több álomelemhez vezet” (203; 286). Az álomtartalom és az álomgondolat „szövedéke” vagy „szöttese” (*Geflecht*) végső soron egy igen bonyolult hálózatot, „hálószerű szövevényt” (*netzartige Verstrickung*) képez (366; 503), melynek lappangó alapjául az álomgondolat háttérkészlete szolgál, nyilvánvaló felszínéül pedig az álomtartalom képviselője.

Amikor tehát közelmúltbeli vagy jelenkori kritikai diskurzusokban azzal találkozunk, hogy a háló metaforája és a hálózatiság problémája – sokszor épp a tudomány szerveződésével és a tudás médiumaival kapcsolatban – *központi* jelentőségűvé válik,

⁴ Sigmund Freud, „Az álommunka”, in *Álomfejtés*, ford. Hollós István (Budapest: Helikon, 1993), 199-354; „Die Traumarbeit”, in *Die Traumdeutung* (Frankfurt am Main: Fischer, 1982), 280-487.

ami persze épp a hálózatok *decentralizált* szerveződése (vagy ahogy Barabási fogalmaz: póknélkülisége) felől tekintve meglehetősen furcsa helyzet, akkor érdemes belegondolnunk, hogy a hálózati metaforika vagy problematika előtérbe kerülése csak részben tudható be az informatika felfutásának, s jelentős részben máshonnan, jelesül épp a pszichoanalitikai diskurzustól vagy egyéb, közvetve vagy közvetlenül akár évszázadokkal korábbi forrásokból, például a 17-18. századi asszociációelméletekből származik, melyeknek örököse maga a pszichoanalízis is. Utalhatnánk persze a modern hálózat kutatás matematikai alapját képező gráfelmélet 18. századi gyökereire is, a königsbergi hidak bejárhatóságának problémájára és annak Euler-féle megoldására, de ez már igen messzire vezetne. Legyen elég hát e ponton arra emlékeztetni, hogy a hálózat kritikai fogalma maga is több kutatási terület korokon átívelő metaforizációs hálójában leledzik. Habár e múltbeli metaforikus átvitelek egy része mára sokak számára feledésbe merült, azért épp Nietzsche és Freud munkái figyelmeztetnek rá bennünket, hogy érdemes e felejtés nyomába eredve kritikailag visszakövetnünk magának a hálózatnak a behálózottságát is. A háló tudományhoz, tudáshoz, tudatos vagy tudattalan folyamatokhoz való sokszoros kapcsolódását lekövetve kritikai nézőpontra tehetünk szert egy ma agyonhasznált, talán túlbecsült, s emiatt vakfoltra került képzet történelmi helyét és felértékelődését illetően.